

אכילת הפועל

כִּי תֵבֵא בְכֶרֶם רֶעֶךְ וְאָכַלְתָּ עֲנָבִים כִּנְפֶשֶׁךְ שְׂבַעֲךָ וְאֶלְפִלְיֶךָ לֹא תִתֵּן: כִּי תֵבֵא בְקִמַּת רֶעֶךְ וְקִטְפָה מְלִילַת בִּידֶךָ וְחֶרְמֶשׁ לֹא תִנִּיף עַל קִמַּת רֶעֶךְ: (דברים כה-כו).¹

לֹא־תִחַסֵּם שׁוֹר בְּדִישׁוֹ: (דברים כה ד).²

מסכת בבא מציעא דף פז עמוד ב – בפועל הכתוב מדבר

כדתניא: "כי תבוא", נאמר כאן ביאה ונאמר להלן: "לא תבוא עליו השמש" (דברים כד טו), מה להלן בפועל הכתוב מדבר – אף כאן בפועל הכתוב מדבר.³

תלמוד ירושלמי מסכת מעשרות פרק ב הלכה ד – שיטת איסי בן עקביה (יהודה)

כתיב: "כי תבוא בקמת רעך". יכול בשאר כל אדם הכתוב מדבר? תלמוד לומר: "וחרמש לא תניף על קמת רעך" – את שיש לו רשות להניף. ואי זה זה? זה הפועל.⁴ איסי בן עקביה אומר: בשאר כל אדם הכתוב מדבר. מה תלמוד לומר: "וחרמש לא תניף"? מיכן שאין לו רשות לאכול, אלא בשעת הנפת מגל.⁵ תני רבי שמעון בן יוחי אומר: עד איכן דיקדקה התורה בגזל, שצריכה לדון בין אדם לחבירו עד כדי הנפת מגל! בתוך כן: ⁶ גדולה מלאכה שלא חרב דור המבול אלא עד מפני הגזל. ופועל עושה במלאכתו ואוכל ופטור מן הגזל!⁷

יוסף בן מתתיהו (יוסיפוס פלביוס) קדמוניות היהודים ספר רביעי – שיתוף בשפע⁸

... אין מונעים מעוברי דרך לנגוע בפירות בעצם האסיף בימי הסתיו ... בין אם הם אנשי המקום ובין אם זרים, ולשמוח על שנותנים להם ליהנות מן הפירות שנתבשלו. ואולם, אסור עליהם לקחת איתם משהו. אין זה מן היושר להביט בעין רעה אל המתאווים ליהנות מן הברכות שבאו לעולם ברצון אלוהים, בשעה שהעונה עומדת בעצם תוקפה וממהרת לצאת. ולא עוד, אלא שהדבר יגרום נחת רוח לאלוהים אם יזמינו ליהנות מן הפירות אפילו אנשים שמהססים מתוך צניעות לנגוע בהם – יהיו אלה ישראלים ... או בני אדם שבאו ממקום אחר ...

¹ בפשט הפסוק, אפשר להבין שמדובר בעובר אורח שמזדמן לשדה קמה או כרם ענבים (או כל פרי אחר כפי שנראה להלן) ומותר לו לקטוף מעט על מנת להשיב את נפשו, בפרט מתבואה או כרם שבצדי הדרכים. ויזכירו סיומות הפסוקים: "ואל כליל לא תיתן", "וחרמש לא תניף על קמת רעך". לכאורה, לקטוף מלילות בידך ולאכול על מנת להשקית את רעבון הדרך – כן, לקצור ולבצור ולתת בכלי, אפילו לאכילה בהמשך הדרך – לא. המבחן הוא הצבירה בכלי אחסון. אך חכמים לא הבינו כך והעמידו את הדין על פועל העוסק במלאכת הקציר, הבציר או הקטיפה ולא בסתם אדם עובר אורח. אם כל עובר אורח "רק יטעם קצת", מה יישאר לבעל הבית? (ראו תוספות קידושין מ ע"ב על האוכל בשוק), מה יישאר למתנות עניים? ומה עם תרומות ומעשרות – חלקם של הכהנים והלוויים? אבל להלן נראה שהדעה של "פשט הפסוק" איננה דבר רחוק ויש לה שורשים. ואגב, להלכה גם עץ שגדל בחצר פרטית וחלק מפירותיו יוצאים לרשות הרבים, אין רשות לאחרים לקטוף וליהנות. ראו דין זה [כאן](#).

² האסוציאציה עם דין חסימת (אי חסימת) בעל חיים בשעת מלאכתו (השור הוא רק דוגמא), אינה מוטעית. שני הדינים קשורים ומלמדים זה על זה כפי שנראה להלן. ולא עוד, אלא שלשור יש יתרון על האדם בדין חסימה (וגם זאת נראה להלן). וכבר אמר בעל ספר תהלים (לו ז): "צִדְקָתְךָ כְּהַרְיָאֵל מִשְׁפָּטְךָ תִּהְיֶה רֶבֶה אֲדַם וְנִבְהֵמָה תִּשְׁמָע ה'". ראו דברינו [אדם ובהמה תושיע ה'](#) בפרשת נח. וידוע גם הדין שאדם צריך להאכיל את בהמתו לפני שהוא עצמו יושב לאכול – "ונתתי עשב בשדך לבהמתך, ואכלת ושבעת"...

³ כאמור, חכמים באו והעמידו את הדין של "כי תבוא בכרם רעך ואכלת ענבים" ו"כי תבוא בקמת רעך וקטפת מלילות", בפועל העושה במלאכת הקציר או הבציר ובגדרי הלכות מאד ספציפיים, מקצתם נראה להלן, ולא בכל אדם, גם בעוברי אורח. ראו המשך הגמרא שם שאולי לומדים את הדין גם מהמילה "כנפשך" ומהמילים "ואל כליל לא תיתן" – בשעה שאתה נותן לכלי של בעל הבית – אתה אוכל, ובשעה שאי אתה נותן לכלי של בעל הבית – אי אתה אוכל". שהרי מה נאמר? שהתורה מזהירה שלא לשים בכלים ולא להניף חרמש ע"י עוברי אורח? הרי פשיטא שזה גזל! ולכן בהכרח מדובר בפועל שנותן לתוך כליו של בעל הבית ומניף חרמש בשעת הקציר ובוצר בכרם בשליחות בעל הבית. ראו גם הלימוד במדרש תנאים לדברים פרק כג פסוק כו שאכן קושר את הדבר עם גזל: "כי תבוא בקמת רעך – בפועל הכתוב מדבר. אתה אומר בפועל הכתוב מדבר, או אינו מדבר אלא בכל אדם? כשהוא אומר: ולא תגזול הרי כל אדם אומר. הא מה תלמוד לומר: כי תבוא בקמת רעך? – בפועל הכתוב מדבר".

⁴ הלימוד בירושלמי הא מסימות הפסוק השני: "וחרמש לא תניף על קמת רעך" שבהכרח מדבר על מי שיש לו רשות בסיסית להניף חרמש על הקמה, היינו פועל. על סתם אדם שבא בשדה חברו ומניף חרמש על תבואה שאינה שלו, התורה, שמקפידה ומדקדקת מאד על גזל שבגינו חרב העולם במבול, לא צריכה בכלל לדבר

⁵ החידוש הגדול בירושלמי הוא דברי איסי בן עקביה שאומר שמדובר בכל אדם, גם בעוברי אורח מזדמנים, אבל רק בשעת הקציר או הבציר ממש (גם לגבי הפועל?) ראו הד לשיטה זו גם בתלמוד הבבלי, בבא מציעא צב ע"א: "אמר רב: מצאתי מגילת סתרים בי רבי חייא, וכתוב בה: איסי בן יהודה אומר: כי תבוא בכרם רעך – בביאת כל אדם הכתוב מדבר". רב עצמו לא מסכים כמובן עם דין זה ואומר שם: "לא שבק איסי חיי לכל בריה".

⁶ מכאן או מתוך כך למדנו:

⁷ ברגע אחד זה גזל וברגע אחר לא! וההשוואה עם דור המבול דווקא אומרת דרשני ופרשני ונשאר לשואבי המים להציע מימיהם.

⁸ עמוד 132, תרגום אברהם שליט, מוסד ביאליק.

כי אין לחשוב להוצאה יתירה מה שמרשה איש בנדיבותו לבריות לקחת, כיוון שאלוהים ממציא את שפע טובותיו ... כדי לשתף גם אחרים ... שרצונו שתיראה באופן זה חיבתו לעם ישראל והשפעת ברכותיו עליהם.⁹

מסכת בבא מציעא פרק ז משניות ב-ה – מגבלות וסייגים

ואלו אוכלין מן התורה:¹⁰ העושה במחובר לקרקע בשעת גמר מלאכה, ובתלוש מן הקרקע עד שלא נגמרה מלאכתו¹¹ - בדבר שגידולו מן הארץ.¹² ואלו שאין אוכלין: העושה במחובר לקרקע בשעה שאין גמר מלאכה, ובתלוש מן הקרקע מאחר שנגמרה מלאכתו - ובדבר שאין גידולו מן הארץ.¹³ היה עושה בידיו אבל לא ברגליו, ברגליו אבל לא בידיו, אפילו בכתפו, הרי זה אוכל. רבי יוסי בר' יהודה אומר: עד שיעשה בידיו וברגליו.¹⁴ היה עושה בתאנים, לא יאכל בענבים; בענבים - לא יאכל בתאנים. אבל מונע את עצמו עד שמגיע למקום היפות ואוכל.¹⁵ וכולן לא אמרו אלא בשעת מלאכה; אבל משום השב אבדה לבעלים, אמרו פועלין אוכלין בהליכתן מאומן לאומן¹⁶ ובחזירתן מן הגת ובחמור כשהיא פורקת.¹⁷

⁹ יש כאן מספר מוטיבים מעניינים: מידת הנדיבות כמובן, השפע כסימן להשגחה מלמעלה ובחירה, השפע כשותפות כלל אנושית (ראו דברים רבה ז ז על הגשמים שהם שמחה משותפת לכל עמי האזור), הזמנת אנשים לבוא להשתתף בשפע ולא רק בהזדמנות של "כי תבוא", יחסי ישראל והעמים ועוד. ואולי מעל לכל, בולט כאן רצונו של יוסף בן מתתיהו להציג בפני בעלי חסותו הרומאים את נאורות דיני התורה ויפי תרבותו של עם ישראל. ראו גמרא בבא קמא לח ע"א על השליחים מרומא שבאו ללמוד או לבחון את תורת ישראל (בדף [רומא ותורת ישראל](#)). בלי להיכנס למידת הדיוק ההיסטורי ואמינותו של יוסף בן מתתיהו, במקרה דנן יש לו סימוכין הן בירושלמי – שיטתו של איסי בן עקיבא והן בבבלי – שיטת איסי בן יהודה במגילת הסתרים שמצא רב בבית מדרשו של רבי חייא (הערה 5 לעיל). ראו גם רמב"ם הלכות שכירות פרק יב הלכה א שנדרש להתמודד עם הנושא הזה: "מפי השמועה למדו שאין הכתוב מדבר אלא בשכיר. וכי אילו לא שכרו, מי התיר לו שיבוא בכרם רעהו בקמה שלו שלא מדעתו? אלא כך הוא אומר: כי תבוא לרשות בעלים לעבודה, תאכל". ראו גם פירוש משך חכמה דברים פרק כג פסוק כה שמתייחס לעניין. כך או כך, תודה לדר' משה רענן על ההפניה למקור של יוסף בן מתתיהו וציין ששמע אותו מפי הרב שג"ר ז"ל. ואולי "[מגילת סתרים](#)" שמוזכרת בתלמוד הבבלי, בה נהגו לרשום מקורות והערות חשובים, הכילה גם אזכור הקטע הנ"ל מספרו של יוסף בן מתתיהו שהיה מוכר לחכמים.

¹⁰ במשנה הקודמת, הפותחת את פרק ז במסכת בבא מציעא, מובא הדין הכללי של מתן אוכל לפועלים. המסקנה שם היא "הכל כמנהג המדינה", אך מומלץ לקבוע מראש, לקצוץ בלשון חז"ל, אם מקבלים הפועלים אוכל ומה בדיוק הם מקבלים (כי אם לא נקבע הדבר מראש: "אפילו אתה עושה להם כסעודת שלמה בשעתו לא יצאת ידי חובה"). באה משנה זו ודנה בדין אכילת פועל מהתורה, כנזכר בפרשתנו. היינו, פועל העוסק בקציר, קטיף או בציר, שאוכל בזכות שמוקנית לו מן התורה. אלא שלזכות זו יש סייגים ודינים רבים ונראה שאין זו זכות קניינית לכל דבר.

¹¹ אם לעיל התקבל אולי הרושם שאכילת הפועל היא גבולית בין זכות לגזל, כאן יש הגדרות וסייגים ברורים. היתר אכילת הפועל הוא רק בצמוד לפעולות איסוף היבול החקלאי כאשר נגמרה מלאכת הגידול והיבול עדיין במחובר לקרקע, או כאשר היבול כבר תלוש אבל מלאכת הגזר (עשיית הכרי) טרם הושלמה ולא נגמרה מלאכתו לחיוב תרומות ומעשרות. שימו לב לשתי המשמעויות השונות של "גמר מלאכה" כאן. ומניין לומדים גם על דין תלוש? הרי הפסוקים שלנו מדברים על פועל שקוצר או בוצר והיבול עדיין מחובר? התשובה: מהיקש שור לאדם, מההשוואה בין "לא תחסום שור בדישו" ובין "כי תבוא בקמת רעך". ראו גם בגמרא בבא מציעא פח ע"ב קל וחומר דו-צדדי (שלא קשה להפריכו): "אשכחן אדם במחובר ושור בתלוש, אדם בתלוש מנלן? - קל וחומר משור: ומה שור שאינו אוכל במחובר - אוכל בתלוש, אדם שאוכל במחובר - אינו דין שאוכל בתלוש? ... שור במחובר מנלן? - קל וחומר מאדם: ומה אדם שאינו אוכל בתלוש - אוכל במחובר, שור שאוכל בתלוש - אינו דין שאוכל במחובר?".

¹² ויש גם הרחבה. לא מדובר רק בתבואה או בכרם ככתוב בתורה, אלא בכל דבר שגידולו מהקרקע: תבואות, פירות וירקות. ראו לימוד עניין זה בגמרא בבא מציעא פז ע"ב בשיטת "הצד השווה": "מה לקמה שכן חייבת בחלה - כרם יוכיח. - מה לכרם - שכן חייב בעוללות - קמה תוכיח. וחזר הדין, לא ראי זה כראי זה, הצד השווה שבהן: שכן דבר שגידולו קרקע ובשעת גמר מלאכה פועל אוכל בו, אף כל דבר שגידולו קרקע בשעת גמר מלאכה פועל אוכל בו".

¹³ גם בלימוד דין זה, שלכאורה מיותר שכן הוא משלים לדין הקודם, מתבססת הגמרא (בבא מציעא פט ע"א) על הקשר של "לא תחסום שור בדישו" עם אכילת פועל בכרם: "תנו רבנן: דיש, מה דיש מיוחד - דבר שגידולו קרקע ובשעת גמר מלאכה פועל אוכל בו, אף כל שגידולו קרקע - פועל אוכל בו. יצא החולב והמחבץ והמגבן שאין גידולו קרקע ואין פועל אוכל בו ... תניא אידך: דיש, מה דיש מיוחד - דבר שבשעת גמר מלאכה פועל אוכל בו, אף כל שהוא בשעת גמר מלאכה פועל אוכל בו. יצא המנכש בשומים ובבצלים, הואיל ואין גמר מלאכה - אין פועל אוכל בהם ... תניא אידך: דיש, מה דיש מיוחד - דבר שלא נגמרה מלאכתו למעשר פועל אוכל בו, אף כל שלא נגמרה מלאכתו למעשר פועל אוכל בו. יצא הבודל בתמרים ובגרוגרות, הואיל ונגמרה מלאכתו למעשר - אין פועל אוכל בו". אגב אורחא, הזכרנו את עניין המעשרות. אכילת הפועל פטורה ממעשרות וגם זה חלק ממה ש"זיכתה לו התורה". ראו הלכות מעשר ברמב"ם פרק ה שמביא שם הלכות רבות שקשורות לנושא שלנו ולא נוכל להאריך בזה.

¹⁴ נראה שר' יוסי לוקח את ההשוואה אדם - שור, עד לקיצוניות: "מאי טעמא דרבי יוסי ברבי יהודה? - כי שור, מה שור עד שיעשה בידיו וברגליו - אף פועל עד שיעשה בידיו וברגליו" (בבא מציעא דף צא עמוד ב). וכן הוא בתוספתא בבא מציעא ח ז: "ר' יוסה בר' יהודה אומר: מה שור מיוחד דבר שעושה בידיו וברגליו ובגופו, יצא עושה בידיו אבל לא ברגליו, ברגליו אבל לא בגופו". אבל חכמים חולקים ומבדילים בין שור לאדם: "כי תבוא בכרם רעך - בכל מאי דעבד" (גמרא בבא מציעא שם). ושיטת ר' יוסי צריכה עיון. האם זה אותו ר' יוסי שאמר: "אשת, בית, שורי ושדי" בדפים המיוחדים.

¹⁵ דין אכילת הפועל, האם דווקא באותו המין ובשעת העיסוק בו. היינו בהקשר צמוד למלאכתו. ראו בעקבות משנה זו דיון בגמרא (בבא מציעא צא ע"ב) אם הפועל יכול לאכול מגפן מרוחקת מזו שהוא בוצר בה: "היה עושה בגפן זה, מהו שיאכל בגפן אחר?" ראו הדקדוקים שם, כולל המקרה שאשתו ובניו עובדים גם שם והדין אם "מהלך כעושה מעשה דמי" או לא. לסיכום, נראה שהפועל לא רשאי לעזוב את הגפן שבה הוא בוצר וללכת לאכול מגפן אחרת. ראו שולחן ערוך חושן משפט הלכות שכירות פועלים סימן שלו סעיף י: "היה עושה בגפן זה לא יאכל בגפן אחר. ואי אכל לא מפקין מיניה ולא מנכין מאגריה".

¹⁶ אומן (קהתי) או אומן (אבן שושן) הוא שורה בכרם. ראו מסכת פאה פרק ד משנה ה: "נותנים פאה מכל אומן ואומן".
¹⁷ אם אכילת הפועל מוגבלת בצמוד למלאכתו, אז אולי בקטעים שהוא הולך ממקום למקום, לצורך העבודה, ועושה עבודות עקיפות, חשובות אבל לא ישירות בקציר או בבציר, לא יוכל לאכול? מחדשת המשנה שיש כאן בעצם אינטרס של בעל הבית (אולי גם של

אוכל פועל קישות אפילו בדינר, וכותבת אפילו בדינר. ר' אלעזר חסמא אומר: לא יאכל פועל יתר על שכרו. וחכמים מתירין; אבל מלמדין את האדם, שלא יהא רעבתן ויהא סותם את הפתח בפניו.¹⁸

גמרא בבא מציעא דף צב עמוד א – משל שמים או משלו הוא אוכל

איבעיא להו: פועל, משלו הוא אוכל או משל שמים הוא אוכל?¹⁹ - למאי נפקא מינה? - דאמר: תנו לאשתי ובני. אי אמרת משלו הוא אוכל - יהיבין להו, אלא אי אמרת משל שמים הוא אוכל - לדידיה זכי ליה רחמנא, לאשתו ובניו - לא זכי להו רחמנא.²⁰

תורה תמימה דברים פרק כג הערה קנ – התחשבות גם בבעל הבית

... אם אמר לבעל הבית תן לאשתי ובני מה שהיה לי לאכול - אין שומעין לו משום דזה נקרא "ואל כליך לא תתן".²¹ ובאור הדבר כתב הסמ"ע סימן של"ז,²² משום דהא דהפועל אוכל אינו מכח זה דהתורה זכתה לו מכח תוספת שכרו דפועל אלא ... מחמת חנינה וחסד כשאר מתנות עניים לקט שכחה ופאה ... ולדעתי אין זה מספיק דעכ"פ למה אינו רשאי ליתן חלקו לאשתו ובניו כאשר העניינים במתנותיהם? .. אבל באמת נראה הביאור דהא דהתירה התורה לפועל לאכול בשעת מלאכה הוא לגרמיה ולטובתו של בעל הבית שלא יהא הפועל מקמץ כסף משכירתו למחית בני ביתו והוא בעצמו ירעב ויתענה בשעת מלאכה, וע"י זה יחלש כחו ויתרשל במלאכתו.²³

תוספתא בבא מציעא פרק ח הלכות ג-ד – רשות להערים

רשאיין פועלין לאכול פיתן פְּצִיר כדי שיאכלו ענבים הרבה,²⁴ ורשאי בעל הבית להשקותן יין כדי שלא יאכלו ענבים הרבה. רְשִׁיי בעל הבית להרעיב ולסגף את פרתו כדי שתאכל הרבה בשעה שדשה, ורְשִׁיי השוכר להאכילה פקיעי עמיר כדי שלא תאכל הרבה בשעה שדשה.²⁵

הפועל) לנצל את זמן ההליכה או ההפסקה בין מלאכה אחת לשנייה לאכילה, שלא ע"ח זמן העבודה עצמה ולא במהלכה. אבל בגמרא משמע שזה מדין מיוחד מכוח "השבת אבידה" ולא מהדין המיוחד ש"זיכתה לו תורה". ראו שוב שולחן ערוך חושן משפט הלכות שכירות פועלים סימן שלו סעיף יא: "אין רשאי לאכול אלא בשעת עשיית מלאכה, ולא שישב ויאמר: מנעתי עצמי עד עתה ולא בטלתי לאכול ועל כן אשב עתה ואוכל. ומפני תקנת בעל הבית שלא יתבטל ממלאכתו, אמרו חכמים שאחר שגמר מלאכת שורה זו והולך להתחיל שורה אחרת, יכול לאכול אף על פי שאינו בשעת מלאכה, שטוב הוא לבעל הבית כדי שלא יתבטל". אין "הפסקת צהריים".

¹⁸ היינו שלא יגרורם לכך שבעלי הבתים יימנעו מלשכור אותם.

¹⁹ סביב המשנה לעיל "אוכל פועל קישות אפילו בדינר, וכותבת אפילו בדינר" מתפתח דיון בנושא שהוא אולי היסודי והמהותי בדיון אכילת פועל: "משלו הוא אוכל או משל שמים הוא אוכל?" היינו, האם אכילת הפועל היא זכות מיוחדת (סוציאלית) המוקנית לו מהתורה: "התורה זיכתה לו"; או שהוא זכות ממונית, כחלק משכרו ותנאי עבודתו.

²⁰ אם "משלו הוא אוכל", אזי גם בני ביתו הקרובים שעליו מזונותיהם, יכולים לאכול. אבל אם "משמים הוא אוכל", ההינו זו זכות אישית מיוחדת לפועל שאין לה בה שום היבט קנייני, אזי רק לו מותר לאכול ולא לאף אדם אחר. מדברי תנא קמא במשנה: "אוכל פועל קישות אפילו בדינר, וכותבת אפילו בדינר" מסיקה הגמרא שתנא זה סובר "משל שמים", שהרי איזה מין חשבון לכללי הוא שפועל יאכל יתר על שכרו! אלא שזו בדיוק נקודת המחלוקת בין ר' אלעזר וחכמים. ר' אלעזר חסמא סבור "משלו הוא אוכל" ולכן יש מגבלה באשר לערך אכילתו של הפועל, וחכמים סבורים "משל שמים הוא אוכל". אבל גם הם מסכימים שמלמדים אותו לא להיות רעבתן וחמדן ולהתנהג בהיגיון. נראה שמסקנת הפוסקים היא "משל שמים" ואין לפועל שום זכות קניינית בפירות שניתנים לו לאכול אגב עבודתו ותו לא. ראו רמב"ם הלכות שכירות פרק יב הלכה יג: "פועל שאמר תנו לאשתי ובני מה שאני אוכל, או שאמר הריני נותן מעט מזה שנטלתי לאכול לאשתי ובני, אין שומעין לו. שלא זכתה תורה אלא לפועל עצמו".

²¹ זו אחת ההצעות בגמרא שם בתשובה לשאלה "מאי נפקא מינה" בין השיטה "משלו הוא אוכל" והשיטה שהתורה זיכתה לו. לשתי השיטות אין הפועל יכול לקחת תוצרת כלשהיא לביתו משום שכתוב במפרש: "ואל כליך לא תיתן".

²² ספר מאירת עיניים, ר' יהושע פולק מאות 16-17, מזרח אירופה, חיבור על חושן משפט שולחן ערוך. ויש עוד ספר מאירת עיניים קדום יותר של ר' יצחק דמן עכו מאות 12-13 על ענייני קבלה (סודות הרמב"ן).

²³ והוא ממשיך שם וטוען: "וכמו ... שאסור לפועל לישוב בתענית וכן אסור לו לעשות מלאכה בלילה ולהשכיר עצמו ביום וכדומה מן העניינים. והכל מפני בטול מלאכתו של בעל הבית ... דרך לגופו ממש התירה התורה לאכול אבל לא לבני ביתו ... שעדיין יניח חלקו לבני ביתו והוא ירעב ויחלש. ועל פי סברה זו יתבאר בפשיטות טעם הפוסקים דאפילו משהגיעו לידו הפירות אינו רשאי ליתנם לבני ביתו ולא אמרינן דמשהגיעו לידו זכה בהם ורשאי לעשות בהם כאדם בשלו כל מה שירצה". הנצי"ב מזכיר לנו את הצד של בעל הבית. חייב להיות איזון של win-win בין שני הצדדים. רשות הפועל לאכול לא תיתכן שתגרום נזק לבעל הבית וסוף דבר שגם לפועלים לא תהיה עבודה. רשות הפועל לאכול היא לטובת בעל הבית! החשבון שלו הוא שעדיף שיאכל הפועל קצת פה קצת שם כל כמה זמן ולא יתחיל לחפש אוכל או לחילופין ייחלש ויתקשה בעבודתו. סוף דבר, התורה קבעה את העיקרון ואת זכותו של הפועל ליחס אנושי. אבל הפרקטיקה תהיה בידי בני האדם וחזקה עליהם שימצאו את שביל הזהב שטוב לשני הצדדים.

²⁴ אבל אינו רשאי לטבול את הענבים עצמם במלח, מאידך, רשאי הפועל להבהב את החיטה עצמה באור (בבא מציעא פט ע"א-ב).

²⁵ אחרי שהעמידו חז"ל את דין אכילה בכרם ובשדה בפועל ולא בכל אדם, וגם אחרי כל הדינים היפים והחברתיים, מסתבר שיש מתח בין הפועל ובעל הבית ואינטרסים מנוגדים. מה גם שלעיתים קרובות הפועל הוא גם בעל בית ועובד במקצת הזמן בשדהו שלו ומקצת הזמן משכיר עצמו כפועל לעבודה בשדות אחרים וטוב לו לאכול אצל רעהו ולא שיאכלו אצלו. הערמה זו היא בדיני אדם וצריכה עיון. רוב ההערמות שחז"ל מזכירים הם בדיני שמים, כגון: "מערים אדם על תבואתו" (ברכות לא א), "מערים אדם על המשמרת ביום טוב" (שבת קלט ע"ב), הערמה בדיני ביטול מיום טוב לשבת (ביצה יז ע"ב), הערמה בהפקרת רכוש (ירושלמי פאה ו

גמרא בבא מציעא פז-פח – נפשו כנפשך

"כנפשך" - כנפש של בעל הבית, כך נפשו של פועל: מה נפשך - אוכל ופטור, אף נפשו של פועל - אוכל ופטור. "שבעך" - ולא אכילה גסה. "כנפשך" מה נפשך אם חסמת פטור, אף פועל, אם חסמת - פטור.²⁶

במדבר רבה יט כז פרשת חקת - מצווה הבאה לידך

"וישלח ישראל מלאכים" (במדבר כ א כא) ... ואומר: "סור מרע ועשה טוב, בקש שלום ורדפהו" (תהלים לד טו). ולא פקדה²⁷ התורה לרדוף אחר המצות, אלא: "כי יקרא קן צפור לפניך", "כי תפגע שור אויבך" (שמות כג ד), "כי תראה חמור שונאך" (שם ה), "כי תחבוט זיתך" (דברים כד כ), "כי תבצור כרמך" (שם כא), "כי תבוא בכרם רעך" (שם כג כה) - אם באו לידך, אתה מצווה עליהם, ולא לרדוף אחריהם; אבל השלום: "בקש שלום" - במקומך "ורדפהו" - במקום אחר.²⁸

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים 1: לא התיימרנו לכסות את כל דיני אכילת פועל בכרם בוודאי שלא להביא כאן דברים הלכה למעשה, רק להתבסס מרוח הדברים. מקורות חז"ל העיקריים הם: משנה בבא מציעא פרק ז, גמרא בבלי בבא מציעא דפים פז - צב, תלמוד ירושלמי בבא מציעא פרק ז הלכות ב - ג ומסכת מעשרות פרק ב הלכה ד. ולהלכה, רמב"ם הלכות שכירות פרק יב והלכות מעשר פרק ה, שולחן ערוך חושן משפט הלכות שכירות פועלים סימן שלז, [ערוך השולחן העתיד](#) הלכות מעשרות סימן קב סעיף יז.

מים אחרונים 2: בצעירותנו ביקרנו בבית חרושת לשוקולד (עלית? ליבר? צ.ד.? אופנהיימר?) וזכורני ששאלנו אם הפועלים יכולים לאכול שוקולד לא הגבלה בשעות העבודה והתשובה שקבלנו: כן, בוודאי, ככה מקבלים את פניהם בתחילת העבודה: אתם יכולים לאכול כמה שאתם רוצים. אחרי פחות משבוע, הם כבר לא יכולים לחשוב על אכילת שוקולד ... כנראה שכל עוד שהפועל עובד בסוג מסוים של יבול, בעל הבית לא באמת מפסיד הרבה (ולכן אולי לא כדאי להחליף פועלים, גם לא משדה לשדה ולא רק בגלל ההתייעלות).

מים אחרונים 3: סוף דבר, הלכה נאה זו של אכילת הפועל מבליטה את האופי החקלאי-אגרי של הכלכלה בימי המקרא והמשנה. כך גם דיני כלאיים, ערלה, תרומות ומעשרות, שביתת הקרקע בשמיטה ועוד. על מנת להנחיל את תורף מצוות התורה ושוורשיה בימינו, אין מנוס מהרחבה והשוואה עם ענפים ותחומים אחרים בכלכלה המודרנית. מדוע ייפול הכל על

(א) ועוד. וכאן, ובעוד מקומות מועטים, יש הערמה בין אדם לחברו! וכל היכול להחכימו בדין מיוחד זה ודומיו, אנא יחיש שמועות אלינו במהרה.

²⁶ נפשו של הפועל מוקשת לנפשו של בעל הבית. למאי נפקא מינה? אחד, לדיני מעשרות. כמו שבעל הבית פטור ממעשרות באוכלו בשדה, טרם שהביא את היבול לביתו ולחצרו, כך גם הפועל פטור. וגם אם נגיד "משלו הוא אוכל" ויש לפועל דין של לוקח שחייב במעשרות, הלא על כך בדיוק בא דין התורה שזיכתה לו לאכול "כנפשך". ראו גם להלן בגמרא (צב ע"א): "כנפשך - בדבר שמוסר נפשו עליו". אבל מהעבר השני, לא יהיה הפועל יתר על בעל הבית ואם זה האחרון שם מחסום לפיו ולא אוכל בשעת מלאכה ממש (להוציא אכילה בשעת הפסקות בעבודה), גם הפועל נחסם! מעין "ואהבת לרעך כמוך" ולא יותר מעצמך. ובכך גדול השור מהאדם. לגבי השור, לא יכול בעל הבית לומר אם אני אינני אוכל, גם השור לא יאכל. לגבי האדם כן. ודין זה שמוסר לחסום את הפועל צריך עיון נוסף, בפרט אחרי כל מה שראינו שאכילתו היא זכות שניתנה לו מהתורה!

²⁷ ובנוסחאות אחרות: קפדה, מלשון הקפדה. לא הקפידה התורה וכו'.

²⁸ כבר הבאנו מדרש זה בדברינו בשבח השלום: [וקראת לשלום](#) בפרשת שופטים וכן בדברינו [כי יקרא קן ציפור לפניך](#) בפרשתנו והפעם עיינו נשואות לדין שלנו "המתחבא" ברשימת המצוות שאין האדם מצווה לרדוף אחריה. אם הזדמנו לו - ודאי יקיימן ואם לאו, וכבר שם ציינו שגם בתוך קבוצת המצוות שנמצאות בחברת שילוח הקן ואינן כמצוות השלום שיש לרדוף אחריה, ניתן למצוא הבדלים משמעותיים. במצוות סיוע לנעזב בדרך (שור אויבך וחמור שונאך) וכן מצוות מתנות עניים (כי תחבוט זיתך וכי תבצור כרמך) - יש מצווה אמתית מרגע שנולדה הסיטואציה ויש לרדוף אחריה (או למצער לשמוח כשהזדמנה, ראו בתוספתא פאה פרק ג על החסיד ששכח עומר בשדה ושמח עד מאד, בדברינו [מעשה בחסיד אחד](#) בדפים המיוחדים). במצוות שילוח הקן, לעומת זאת, הצענו שלא רק שלא צריך לרוץ על פני הגבעות וההרים לחפש קיני ציפורים, אלא גם מי שהולך לתומו בדרך ומוצא קן ציפור ובו אם רובצת ומגוננת על האפרוחים או על הביצים, אם אין לו צורך מיוחד, אולי טוב מכל שפשוט יניח לאם לנפשה וימשיך את טיולו בחיק הטבע. לאן שייכת אם כך מצוותנו: "כי תבוא בכרם רעך"? מה כאן "לא פקדה תורה לרדוף אחר המצווה"? שהפועל יימנע מלאכול תוך כדי עבודה? אפשר ששוב יש כאן הד לפירוש הפסוק על פי פשוטו שמדובר בעובר אורח. בא המדרש ואומר: מותר לך לקטוף כמה פירות בדרך, אבל עדיף שלא תקטוף כלום ותאכל מהצידה שיש בצקלונך או שתהנה את פונדקי הדרכים ותקנה מהם אוכל (ראו במדבר רבה יט טו): "לימדתך תורה דרך ארץ, שההולך לארץ שאינו שלו, ויש בידו צורכו, לא יאכל ממה שבידו, אלא ... יקנה מן החנווני בשביל להנותו", מובא בדברינו [לימדה תורה דרך ארץ](#) בפרשת חוקת. ואם כשיטת חז"ל שמדובר בפועל, אפשר שיש כאן מוסר לפועל לא "לנצל את זכויותי" עד תום. גם אם התירה לך התורה לאכול ענבים "כנפשך שבעך", ודאי שאין מצווה לאכול אכילה גסה, לחפש אחר הפרי היפה דווקא, להפגין רעבתנות ולהערים על בעל השדה בכל מיני הערמות ופנטזים, שיגרמו לו להערים עליך עד כדי חסימתך באופן גרוע מהשור. תבוא ברכה על מי שיסתפק במועט, יעבוד בחריצות ובנאמנות, יקדש שם שמים, ויגרום לך שירצו גם בעתיד את שירותיו.

כתפי המשק החקלאי שבלאו הכי נתון בקשיים גדולים? כיצד ננחיל את אכילת הפועל, תרומות ומעשרות וכו' בסקטור הפיננסי למשל? דוגמא בולטת לפער כזה הוא דין שמיטת קרקע שמעמיס עומס כלכלי כבד על הסקטור החקלאי, בעוד שלשמיטת כספים, שנוהגת בימינו מדרבנן רק בשל ההיקש לשמיטת הקרקע, יש פתרון הוא הפרוזבול. ראה שזו משימה מרכזית לדורות התקומה וחידוש ריבונות עם ישראל בארצו בימינו.